

**MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Imaginarul evanghelic apocrif al destinului
christic în romanul secolului XX**

REZUMAT

**Coordonator științific:
Prof. Univ. Dr. VASILE VOIA**

**Doctorand:
Mihaela Opre**

**CLUJ-NAPOCA
2012**

I. Cuprins:

<i>Introducere</i>	pag. 4
<i>I.Premise teoretice și metodologice</i>	pag. 7
<i>I.1. Obiectul științific și paradigma cercetării</i>	pag. 7
<i>I.2. Obiectul științific și terminologia ca modus operandi</i>	pag. 10
<i>I. 2.1. Obiectul cercetării și paradigma culturală contemporană. Imaginarul</i> ...pag.	10
<i>I.2.2. Tema - de la arhetipul destinului christic la avatarurile sale literare. Conceptul de apocrif</i>	pag. 11
<i>I.2.3 Relația Evanghelie – mit christic – literatură</i>	pag.16
<i>I.2.3.1. Istorie vs. mit și poetica romanelor secolului XX</i>	pag. 16
<i>I.2.3.1.1. Evangheliile: mit sau antimit?</i>	pag. 16
<i>I.2.3.1.2. De la mitanaliză la mitocritică</i>	pag. 19
<i>I.2.3.2. Mitul christic și poetica romanelor: perspectiva mitocritică</i>	pag. 20
<i>I.3. Reperete metodologice</i>	pag. 23
<i>I.4. Scopul cercetării</i>	pag. 24
<i>I.5. Avantextul artistic al invarianților teoretico-literari: de la icoana răsăriteană la imaginarul christomorfizării și de la arta figurativă occidentală la imaginarul christologic</i>	pag. 27
<i>II. De la paradigma creștinismului răsăritean la romanul christomorfizării</i>	pag. 36
<i>II.1. Christologia: doctrina satisfacției vs. doctrina mântuirii prin îndumnezeire</i>	pag. 36
<i>II.2. Specificul creștinismului răsăritean: christomorfizarea și vocația transcenderii</i>	pag. 38
<i>II.3. Un caz extrem: nebunul întru Christos</i>	pag. 41
<i>II.4. Romanul christomorfizării</i>	pag. 42

III. Destinul christic în romanul lui Kazantzakis – infrastructuri și suprastructuri.....	pag. 48
III.1. Spațialitate simbolică și sacrificiu redemptiv.....	pag. 48
III. 2. Satul lupilor sau Triunghiul cu vârful în jos.....	pag. 50
III.3. Triunghiul cu vârful în sus – simbolismul ascensional al muntelui...pag.	55
III.3.1. Muntele Sfintei Fecioare – (re-)nașterea.....	pag. 55
III.3.2. Masca – jocul și Marele cioplitor.....	pag. 59
III.3.3. Focul. Muntele Sarakina.....	pag. 63
IV. Imaginarul destinului christic într-un roman polifonic.....	pag. 68
IV.1. Roman al christomorfizării sau roman christologic?.....	pag. 68
IV.1.1. Planurile și procedeele narrative: paradoxul epifanic.....	pag. 72
IV.1.2. Dinamica temporală și imaginarul proteic.....	pag. 74
IV.2. Ontologia demonicului și divinului într-o aventură faustică.....	pag. 76
IV.2.1. Imaginea Diavolului.....	pag. 76
IV.2.1.1. Diavolul-prooroc și omul-mătrăgună.....	pag. 77
IV.2.1.2. Răul bun sau Răul sacru: figura Eliberatorului.....	pag. 85
IV.2.2. Aventura faustică.....	pag. 90
IV.2.2.1. Romanul christologic – eliberarea lui Isus.....	pag. 91
IV.2.2.2. „Scenariul paideic” al eliberării – eliberarea lui Pilat.....	pag. 95
IV.2.2.3. Manuscrisul eliberator – eliberarea Maestrului.....	pag. 99
IV.2.2.4. Aventura faustică – eliberarea Margaretei.....	pag. 103
IV.2.2.5. Yeshua - Marele Eliberator și cerul bulgakovian al destinelor-icoană.....	pag. 109
IV.3. Luna plină și imaginarul christomorfizării.....	pag. 113
V. Paradigma conceptuală și de expresie a romanului christologic.....	pag. 116
V. 1. Christologiile moderne.....	pag. 119
V. 2. Secularizarea.....	pag. 123

V.3. *De la arta sacră figurativă a creștinismului occidental la romanul christologic*..... pag. 128

VI. *Hermeneutica transcendentului în romanul lui Saramago*..... pag. 132

VI.1. *Imaginarul sacrificial*.....pag. 132

VI.1.1. *Strachina și Graalul suferinței*..... pag. 132

VI.1.2. *Imaginea Bunului Păstor: o experiență a libertății ratate*..... pag. 138

VI.2. *Hermeneutica transcendentului*..... pag. 142

VI.2.1. *Imaginea Mielului lui Dumnezeu: de la simbolismul soteriologic creștin la implementarea programului de obediență*..... pag. 142

VI.2.2. *Contaminările gnostice ale imaginarii transcendenței*..... pag. 148

VI.2.3. *Imaginarul feminin: transcendența imanentă*..... pag. 153

VI.3. *Evanghelia eretică*..... pag. 160

VI.4. *Poietica lui Saramago*..... pag. 162

VII. *Carlo Levi și Severo Sarduy: imaginarul apocrif al destinului christic în romanele de frondă*..... pag. 177

VII.1. *Mișcarea de Rezistență: Christos și regimurile totalitare*.....pag. 177

VII.1.1. *Axul teoretico-ideologic*.....pag. 178

VII.1.2. *Lutul cel negru al Lucaniei*..... pag. 181

VII.1.2.1. *Dimensiunea socială și etnologică*..... pag. 182

VII.1.2.2. *Dimensiunea antropologică – sacrul*..... pag. 183

VII.1.2.3. *Dimensiunea politică și ideologică: figura apocrifă a Christosului septentrional și Statul-Idol*..... pag. 186

VII.1.3. *Albul zăpezii din Havana*..... pag. 192

VII.1.3.1. *Dimensiunea politică și ideologică: Fidel și Christos*.....pag. 192

VII.1.3.2. *Dimensiunea națională – „lo cubano”*..... pag. 198

VII.2. *Lucania vs. Havana sau călătoria ca mișcare libidinală a ființei – dimensiunea psihanalitică*..... pag. 202

VII.2.1. *Călătoria regresivă spre ținutul Mumelor*..... pag. 203

VII.2.2. *Călătoria progresivă – clivajul eului*.....pag. 209

<i>VII.3.Cercul și elipsa.....</i>	<i>pag. 212</i>
<i>VII.3.1. Simbolul cercului: de la imaginea reclusiunii la reconstrucția sinelui.....</i>	<i>pag. 212</i>
<i>VII.3.2. De la cercul-simbol și simbolul-cerc la modelul figurativ al elipsei... </i>	<i>pag. 217</i>
<i>Concluzii</i>	<i>pag. 223</i>
<i>Bibliografie pe domenii și discipline.....</i>	<i>pag. 232</i>
<i>Bibliografie consultată pentru fiecare operă literară.....</i>	<i>pag. 243</i>
<i>Bibliografie în ordine alfabetică.....</i>	<i>pag. 248</i>

II. Cuvinte-cheie:

- imaginar; Isus Christos; mit/ temă christic(ă); Evanghelie; apocrif; christomorfizare; christologie; sacralizare; secularizare; invarianți; icoană; artă (sacră) figurativă; teologie; mitanaliză; mitocritică; psihanaliză; Kazantzakis; Bulgakov; Saramago; Levi; Sarduy.

III. Prezentarea rezultatelor cercetării și rezumatul principalelor părți ale tezei:

Studiul cu titlul *Imaginarul evanghelic apocrif al destinului christic în romanul secolului XX* a desprins obiectul de cercetare din fluxul cvasi-inepuizabil al proteiformelor reprezentări cultural – permanent disputate între continuități și discontinuități – ale imaginii Mântuitorului Isus Christos.

Teoria invarianților, elaborată în cadrul cercetărilor actuale de literatură comparată, a oferit cadrul teoretic pentru abordarea categorială și tipologică a romanelor tematice de secol XX. Pornind de la un eșantion de cercetare ce a cuprins cinci romane – *Hristos răstignit din nou*, de Nikos Kazantzakis; *Maestrul și Margareta*, de Mihail Bulgakov; *Evanghelia după Isus Cristos*, de José Saramago; *Cristos s-a oprit la Eboli*, de Carlo Levi; *De donde son los cantantes* [*De unde sunt cântăreții* – trad. n.], de Severo Sarduy – teza a propus analiza a două patternuri: imaginarul christomorfizării și imaginarul christologic, modele paradigmatiche pentru configurația po(i)eticii romanelor, definite de constelațiile unor izomorfisme specifice.

Astfel, rezultatele cercetării au relevat că:

- imaginarul evanghelic apocrif al destinului christic în romanul secolului XX se naște în spațiul apocrif al sensibilității artistice, sub semnul tensiunii create între anamneza mitului și imaginația creatoare;
- există o afinitate a imaginației mito-poietice românești față de paradigma conceptuală, de sensibilitate și expresie a creștinismului răsăritean sau a celui occidental;
- cuantificarea atitudinii auctoriale preferențiale față de reprezentarea destinului christic, specifică celor două geografii culturale, se poate realiza prin determinarea a două tipuri de imaginar: imaginarul christomorfizării și respectiv, cel christologic;
- cele două tipuri de imaginar sunt generate pe de-o parte, de intertextul românesc de natură tematică al mitemului soteriologic și, respectiv, al mitemului Întrupării și, pe de

altă parte, de avantextul concepției artistice reprezentat de icoana răsăriteană și respectiv, de arta sacră figurativă occidentală.

În primul capitol, de factură teoretică, am configurat paradigma de cercetare între coordonatele metodologice ale teoriei invarianților a lui Adrian Marino și cele tematologice, care circumscriu relația dintre Biblie și literatură, în viziunea lui Northrop Frye. Am evidențiat instrumentarul angrenat de cercetare – conceptele de *imaginar*, *apocrif*, *temă/ mit christic*, elementele de mitanaliză, mitocritică, istoria doctrinelor și a mentalităților, comparația asociativă și contrastivă etc. – demonstrând că viabilitatea comparației tipologice a romanelor tematice se fundamentează pe relațiile plurifocale ale termenilor ce denumesc obiectul științific. De asemeni, am alcătuit două grupe de invarianți ce conturează morfologia specifică tipurilor de roman apocrif al destinului christic din secolul XX, insistând asupra unei paralele ce se poate institui între polemica reprezentării figurii lui Christos în planul artei sacre (între icoana bizantină și arta figurativă occidentală) și cea din planul literaturii secolului XX (între romanele christomorfizării, în linie dostoievskiană și cele christologice, de tradiție renaniană).

În capitolul al II-lea, *De la paradigma creștinismului răsăritean la romanul christomorfizării*, am descris christomorfizarea ca matrice spirituală și conceptuală definitorie pentru creștinismul răsăritean. O comparație „pe orizontală” a instituit câteva nuclee de corespondențe, paralelisme între romanul *Hristos răstignit din nou* al lui Kazantzakis și *Maestrul și Margareta* al lui Bulgakov, justificând abordarea categorială a romanului christomorfizării, cel care exaltă în literatura secolului XX sensibilitatea paradigmatică a creștinismului răsăritean. Christologia asimetrică și iconografia, specifice gândirii și exprimării acestei geografii culturale, reprezintă cei doi ascendenți cultural-artistici și religioși ce modelează elementele de po(i)etică ale acestor apocrife contemporane, definind particularitatea imaginarului lor.

În următoarele două capitole am procedat la o abordare „pe verticală” a operelor lui Kazantzakis și Bulgakov, raportând cele două romane la invariantul cultural(-artistic) al christomorfizării. Astfel, în capitolul al III-lea, *Destinul christic în romanul lui Kazantzakis: infrastructuri și suprastructuri*, am analizat imaginarul literar al transfigurării ontologice prin imitarea lui Christos. Un joc ritualic din societatea greacă patriarhală constituie prilejul creator al sensibilității auctoriale atât de fascinate de imagini ale înfrângerii încorsetărilor, ale eliberării din propria condiție limitatoare. Decantările ficționale ale destinului christomorfizat ale protagonistului Manolios se cristalizează în catabaze și anabaze spirituale prin suprapunerea pe harta exterioară a vieții terestre (imaginea grafică a triumphiului reprezentând

satul dintre cei doi munți) o hartă interioară, a metadestinului christic. Masca și focul sunt imaginile-simbol ale *Schimbării la față* a lui Manolios, astfel încât călătoria sa metanoietică se creionează prin răsturnarea raportului dintre joc și realitate și, de asemenea, prin valențele purificatoare și apocaliptic-pedepsitoare ale flăcării. În capitolul al IV-lea, *Imaginarul destinului christic într-un roman polifonic*, am demonstrat raportul dinamic dintre conținut și conținător în relația christologiei (aici, romanul Maestrului despre Yeshua Ha-Nozri și Pilat) cu christomorfizarea (romanul despre Maestru). Romanul lui Bulgakov actualizează concepția răsăriteană a creștinismului printr-o fenomenală alunecare de planuri și intersecție a liniilor narrative menite să conducă devenirea în spațiul libertății de-a lungul nenumăratelor ipostaze ale ființei: social-politice, literar-artistice și ontologic-religioase. Am supus analizei două inovații artistice bulgakoviene, ce stau sub semnul imaginarii transcenderii: imaginea Diavolului la Moscova ca *negator al negației* într-o societate dominată de pozitivism și materialism, de o ideologie ateistă și imaginea drumului argintat al lunii (asemănătoare luminii tarkovskiene), imagine ficțională cu profunde intuiții filozofice de reprezentare a misterului christic, cea care anticipează imaginea cerului bulgakovian al destinelor-icoană.

În capitolul al V-lea, *Paradigma conceptuală și de expresie a romanului christologic*, pe de-o parte, am circumscris fondul cultural-religios al tipului de romane care, în tradiție renaniană, re-crează biografia Mântuitorului, trecând în revistă fenomenul secularizării și al christologiilor moderne și, pe de altă parte, am așezat imaginarii acestor christologii apocrife ale literaturii secolului XX în descendența artistică a artei figurative care, în spațiul occidental creștin, nu numai că este mai permisivă decât în Răsărit, ci și exaltă inovația, originalitatea creatorului imaginii christice. Adaptarea misterului christic la ochiul uman, și nu invers, face diferența, de exemplu, dintre Mântuitorul lui Rublev și cel al lui Michelangelo, diferență ce corespunde, în ficțiunile literare ale secolului XX, opoziției dintre romanul christomorfizării și romanul christologic și în interiorul căreia imaginarii literar-artistic negociază miza religioasă cu cea estetică.

În capitolul al VI-lea, intitulat *Hermeneutica transcendentului în romanul lui Saramago*, am ilustrat tipologia conturată mai sus cu ajutorul romanului *Evangelia după Isus Cristos*, aparținând scriitorului portughez. „Teza hazardată” a unui Tată ceresc autoritar care folosește imaginea lui Isus ca Miel sacrificial pentru a implementa programul vinei și al obedienței creaturilor sale alienează tema christică de adevărul religios al Dumnezeuului bun și milostiv și al puterii redemptive a Crucii, inovând până la erezie, învestind cu o încărcătură semantică diferită acest avatar fictiv al lui Isus. Imaginea-simbol a cerului-strachină neagră domină imaginarii literar al acestei transcendențe răsturnate care se poate interpreta - datorită

imaginii secularizate a lui Isus, un personaj ca oricare altul, deci, străin de intenția religioasă – ca parabolă despre autoritatea discursului: scena de pe lacul Tiberiadei, cu omonimia dintre *Pessoa* și *persoană*, conjugă tema destinului christic apocrif cu aceea a relației pe care o avem cu numele.

În ultimul capitol, cu titlul *Carlo Levi și Severo Sarduy: imaginarul apocrif al destinului christic în romanele de frondă*, am identificat punctul maxim al procesului de secularizare a reprezentării imaginii christice în romanele secolului XX, realizând o analiză comparată a romanului italian, *Cristos s-a oprit la Eboli*, și a celui cubanez, *De donde son los cantantes* [*De unde sunt cântăreții* – trad. n.]. Imaginarul destinului christic în romanele de frondă, ramificație a tipului de roman christologic secularizator, constituie în cele două opere un element structural limitrof, marginal în raport cu substanța epică a operelor, având statutul detaliului semnificativ și care, scos aproape definitiv din sfera religioasă în care a luat naștere, servește conturării unor teme, idei, concepte secularizate. Astfel, miza imaginarului destinului christic se află în cele două romane într-o cvasi-independență de conturarea sa cultural-religioasă, într-o concepție asemănătoare picturii lui Piero della Francesca în care *Flagelarea lui Christos* este un simplu element alegoric, tema centrală reprezentând o scenă din viața social-politică. Intenția polemică etalată prin acest tip de asociere se evidențiază și în spațiul românesc al secolului XX, prin textele celor doi scriitori care asumă participarea la Mișcarea de Rezistență față de regimurile totalitare al lui Mussolini și respectiv, al lui Fidel Castro. De aceea, imaginea apocrifă a unui Christos septentrional care instituie diferența dintre Statul–Idol și spațiul Lucaniei - în romanul lui Levi, dar și imaginea păpușii Christos-Fidel-Mortal - din romanul lui Sarduy -, conduc spre interpretări ale dimensiunii politice, sociale, psihanalitice etc. ale acestor reprezentări christice secularizate.

În mod firesc, urmează **Concluziile** și apoi, **Bibliografia**, într-o succesiune a titlurilor structurată pe domeniile și disciplinele ce au furnizat instrumentarul utilizat de prezenta cercetare, pentru fiecare dintre cele cinci opere din eșantion și în ordine alfabetică.

IV. Bibliografie selectivă

1. Adamek, Diana – *Melancolii portugheze*, Editura EuroPress Group, București, 2007
2. Anghelescu, Mircea – *Mistificiuni: falsuri, farse, apocrife, pastişe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Editura Compania, București, 2008
3. Apostolos-Cappadona, Diane – *Dictionary of Christian Art*, Lutterworth Press, Cambridge, 1994
4. Avram, Vasile – *Chipurile divinității*, Editura Ethnologica, Baia Mare, 2006
5. Bachelard, Gaston – *Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1999;
6. Idem – *Psihanaliza focului*, traducere de Lucia Ruxandra Munteanu, prefață de Romul Munteanu, Editura Univers, București, 2000
7. Barthes, Roland – *Plăcerea textului*, traducere de Marian Papahagi, Postfață de Ion Pop, Editura Echinox, Cluj, 1994
8. Bazzarelli, Eridano – *Invito alla lettura di Bulgakov*, Murzia, Milano, 1976
9. Bălan Ioanichie – *Călăuză ortodoxă în biserică*, editată de Sfânta Mănăstire Sihăstria, 1991
10. Bărbulescu, Ana-Maria – *Ingroup vs. outgroup în imaginarul biblic*, Editura Tritonic, București, 2004
11. Berdiaev, Nikolai – *Împărăția lui Dumnezeu și împărăția Cezarului*, traducere, note și postfață de Ilie Gyurcsik, Editura Amarcord, Timișoara, 1994
12. Idem – *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, traducere de Anca Oroveanu, Prefață, cronologie și bibliografie de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 1992
13. Bernardi, Pergiussepe – *I colori di Dio. L'immagine Cristiana fra Oriente e Occidente*, Bruno Mondadori, Milano, 2007
14. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Complexul de Edituri al Bisericii Ortodoxe din Moldova, Chișinău, 2006
15. Bishoy, mitropolit de Damiette – *Adevăratul Graal: un răspuns ortodox la minciunile lui Dan Brown din romanele „Îngeri și demoni” și „Codul lui Da Vinci”*, traducere din limba engleză de Alexandru Dădârlat, Editura Ecclesiast, Sibiu, 2000
16. Boia, Lucian – *Pentru o istorie a imaginarului*, traducere din franceză de Tatiana Mochi, Editura Humanitas, București, 2000
17. Borbely, Ștefan – *Mitologie generală*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2004

18. Borges, Jorges Louis – *Evanghelia după Marcu*, în *Opere*, vol. II, traducere de Cristina Hăulică, Andrei Ionescu și Darie Novăceanu, îngrijire de ediție și prezentări de Andrei Ionescu, Editura Univers, București, 1999
19. Braga, Corin – *De la arhetip la anarhetip*, Editura Polirom, Iași, 2006
20. Idem - *10 studii de arhetipologie*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999
21. Bria, Ion – *Iisus Hristos*, Editura enciclopedică, București, 1992
22. Bronzini, Giovanni Battista – *Il viaggio antropologico di Carlo Levi da eroe stendhaliano a guerriero birmano*, Edizioni Dedalo, Bari, 1996
23. Brosse, Jacques – *Maestrii spirituali*, traducere de Liana Repețeanu, Editura Albatros, București, 1992
24. Brown, Dan – *Codul lui da Vinci*, traducere din limba engleză Adriana Bădescu, Editura RAO, București, 2004
25. Bulgakov, Mihail – *Maestrul și Margareta*, traducere din rusă de Ion Covaci, *Postfață* de Ion Vartic, Editura Humanitas, București, 2011
26. Bulgakov, Michail – *Romanzi. La guardia bianca. Romanzo teatrale. Il Maestro e Margherita*, Torino, saggio introduttivo di Vittorio Strada; nota biografica di Marietta Čudakova, Giulio Einaudi editore s.p.a., 1988;
27. Cazzola, Piero – *Lezioni di storia della letteratura russa (con un'appendice sull'opera di M. Bulgakov)*; Università degli studi di Bologna, anno accademico 1972-1973; Cooperativa Libreria Universitaria Editrice, Bologna, 1973
28. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain – *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere* (vol I, II, III), Editura Artemis, București, 1994
29. Daniélou, Jean – *Simboluri creștine primitive*, traducere de Anca Oprić și Eugenia Arjoca Ieremia, Editura Amarcord, Timișoara, 1998
30. Dima, Al. – *Principii de literatură comparată*, Editura enciclopedică română, București, 1972
31. Von Dobschütz, Ernst – *Immagini di Cristo. Studi sulla leggenda di Cristo*, prefazione Graziano Lingua, traduzione Giuseppina Giuliano e Giulia Rossi, Edizioni Medusa, Milano, 2006
32. De Donato, Gigliola – *Le parole del reale. Ricerche sulla prosa di Carlo Levi*, Edizioni Dedalo, Bari, 1998
33. Dostoievski, Feodor Mihailovici – *Frații Karamazov*, traducere Ovid Constantinescu și Isabela Dumbravă, aparat critic de Ion Ianoși, Editura Univers, București, 1982

1. Douglas, Lloyd C. – *Cămașa lui Hristos*, traducere de Jul. Giurgea, Editura Venus, s. a.
2. Dumézil, Georges – *Mit și epopee*, traducere de Gabriela Creția în colaborare cu Francisca Băltăceanu și Dan Slușanschi, Editura Științifică, 1993
3. Durand, Gilbert – *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, traducere din limba franceză de Muguraș Constantinescu și Anișoara Bobocea, Editura Nemira, București, 1999
4. Idem – *Introducere în mitodologie*, în românește de Corin Braga, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2004,
5. Idem – *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfață de Cornel Mihai Ionescu, Editura Universul enciclopedic, București, 2000
6. Duțu, Alexandru – *Literatura comparată și istoria mentalităților*, Editura Univers, București, 1982
7. Eco, Umberto – *Limitele interpretării*, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă, Editura Pontica, Constanța, 1996
8. Idem – *Opera deschisă: formă și indeterminare în poeziile contemporane*, traducere Cornel Mihai Ionescu, Editura pentru literatură universală, București, 1969
9. Edinger, Edward F. – *L'archetipo Cristo. Commentario junghiano sulla vita di Cristo*, traduzione Giovanna Nobile, a cura di Baldo Lami, Zephyro Edizioni, Milano, 2000
10. Eisenberg, Josy – *O istorie a evreilor*, traducere de Jean Roșu, Editura Humanitas, București, 2006
11. Eliade, Mircea – *Aspecte ale mitului*, traducere de Paul G. Dinopol, prefață de Vasile Nicolescu, Editura Univers, București, 1978
12. Idem – *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999
13. Idem – *Întâlnirea cu sacralul*, volum îngrijit de Cristian Bădiliță în colaborare cu Paul Barbăneagră, Editura Echinox, Cluj, 2001
14. Idem – *Mitul eternei reînțarceri*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Univers enciclopedic, București, 1999
15. Enăchescu, Constantin – *Tratat de teoria cercetării științifice*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2007
16. Evdokimov, Michel – *Pelerini ruși și vagabonzi mistici*, traducere de Magdalena Mărculescu-Cojocă și Elena Soare, Editura Pandora, Târgoviște, 1999

17. Evseev, Ivan – *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Amarcord, Timișoara, 2001
18. Falaschi, Giovanni – *Carlo Levi, Il Castoro*/ mensile diretto da Franco Mollia; 52, Firenze: La Nuova Italia, 1971
19. Fee, Gordon, Stuart, Douglas – *Biblia ca literatură*, traducere de Adrian Pastor, Editura Logos, Cluj-Napoca, 1998
20. Filimon, Valeriu – *Imaginarul și comparatismul*, Editura Paco, București, 2001
21. Finaldi, Gabriele – *The Image of Christ*, with an introduction by Neil MacGregor, National Gallery Company Limited, London, 2000
22. Fordham, Frieda – *Introducere în psihologia lui C. G. Jung*, cuvânt înainte de C. G. Jung, traducere, eseu introductiv și note de dr. Leonard Gavrilu, Editura Iri, 1998
23. Frazer, James George - *Creanga de aur* (vol. I-VI), traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, Editura Minerva, București, 1986
24. Freud, Sigmund – *Opere esențiale* (vol. I: *Introducere în psihanaliză*), traducere din germană Ondine Dascălița, Roxana Melnicu și Reiner Wilhelm, notă asupra ediției Raluca Hurduc, note introductive de Roxana Melnicu, coordonator ediție: Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, București, 2009
25. Foucault, Michel – *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, traducere de Bogdan Giu și Mircea Vasilescu, Studiu introductiv de Mircea Martin, Editura Univers, București, 1996
26. Frye, Northrop – *Anatomia criticii*, traducere de Dominica Sterian și Mihai Spăriosu, prefață de Vera Călin, Editura Univers, București, 1972
27. Idem – *Marele cod – Biblia și literatura*, traducere de Aurel Sasu și Ioana Stanciu, Editura Atlas, București, 1999;
28. Gauchet, Marcel – *Dezvrăjirea lumii – o istorie politică a religiei*, traducere din limba franceză Vasile Tonoiu, Editura Nemira&Co, București, 2006
29. Gaudin, Philippe – *Marile religii*, Editura Orizonturi, București, 1995
30. Girard, René – *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii. Cercetări întreprinse cu Jean-Michel Oughourlian și Guy Lefort*, traducere din limba franceză de Miruna Runcan, Editura Nemira, București, 1999
31. Idem – *Prăbușirea Satanei*, traducere din limba franceză Ion Doru Brana, Editura Nemira&Co, București, 2006

32. Idem – *Țapul ispășitor*, traducere din limba franceză Theodor Rogin, ediția a II-a, revizuită, Editura Nemira, București, 2010
33. Giuliani Di Meo, Rita – *Michail Bulgakov*, Firenze: La nuova Italia, 1981; (coll. Il Castoro, 174)
34. Gogarten, Friedrich – *L'annuncio di Gesù Cristo – i fondamenti e il compito*, traduzione dal Tedesco di Giorgio Penzo e Ursula Penzo Kirsch, con una presentazione di Giorgio Penzo, Queriniana, Brescia, 1978
35. Grigorescu, Dan – *Introducere în literatura comparată. Teoria*, Editura Universal Dalsi, Editura Semne, București, 1997
36. Guénon, René – *Simboluri ale științei sacre*, traducere din franceză de Marcel Tolcea și Sorina Șerbănescu, control științific al traducerii Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 2008
37. Guillebaud, Jean-Claude – *Gustul viitorului*, traducere și prefață de Dinu Flămând, Editura Paralela 45, Pitești, 2006
38. Hârlăoanu, Alfred – *Istoria universală a poporului evreu*, prefață de Prof. Dr. Doc. Dumitru Berciu, Editura Zarkony, București, 1992
39. Heinz-Mohr, Gerd – *Lessico di iconografia cristiana*, traduzione dal tedesco sulla sesta edizione di Michele Fiorillo e Lisa Montessori, revizione scientifica di Anna Stoffolino Albrica, Istituto Propaganda Libreria, Milano, 1981
40. Holl, Adolf – *Gesú in cattiva compagnia*, traduzione di Maria Attardo Magrini, Einaudi Tascabili, Torino, 1991
41. Hornik, Heidi J., Parsons, Mikeal C. – *Interpreting Christian Art*, Mercer University Press – Macon, Georgia, 2003
42. Jung, C. G., Kerényi, K. – *Copilul divin. Fecioara divină. Introducere în esența mitologiei*, cuvânt înainte de Adriana Babeți, traducere de Daniela Lițoiu și Constantin Jinga, Editura Amarcord, Timișoara, 1994
43. Jung, C. G. – *Opere complete* (vol. I: *Arhetipurile și inconștientul colectiv*), traducere din limba germană de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, București, 2003
44. Kazantzakis, Nikos – *Hristos răstignit din nou*, traducere din limba neogreacă și note de Ioan Diaconescu, Editura Humanitas, București, 2008
45. Kazantzakis, N. Eleni – *Neîmpăcatul*. Biografia lui Nikos Kazantzakis prezentată prin scrisori inedite, carnete și texte, traducere, prefață și note de Polixenia Karambi, Editura Univers, București 1981

34. Kazantzakis, Nikos – *Raport către El Greco*, traducere Alexandra Medeea-Danciu, cuvânt înainte: Darie Novăceanu, Editura Univers, București, 1986
35. De Kempis, Thomas – *Imitarea lui Christos*, Cuvânt înainte și studiu introductiv de pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Chirilă, Editura Cartimpex, Cluj-Napoca, 1998
36. Kernbach, Victor – *Dicționar de mitologie generală. Mituri. Divinații. Religii*, Editura Albatros, București, 1995
37. Kolakowski, Leszek – *Religia*, traducere de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 1993
38. Kuhn, Thomas – *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan, Editura Humanitas, București, 2008
39. Lawrence, David Herbert – *Omul care murise*, traducere și postfață de Andrei Bantaș, Editura Anania, Brașov, 1994
40. Legrand, Gérard – *Arta Renașterii*, traducere de Andrei Niculescu, Editura Meridiane, București, 2000
41. Lewis, C. S. – *Creștinismul redus la esențe*, ediție revizuită și adăugită, Societatea Misionară Română, Wheaton, Illinois, U.S.A, 1987
42. Liiceanu, Gabriel - *Despre limită*, Editura Humanitas, București, 1997
43. Idem – *Tragicul: o fenomenologie a limitei și a depășirii*, ediție revizuită și definitivă, Editura Humanitas, București, 2005
44. Losski, Vladimir – *Introducere în teologia ortodoxă*, Editura Sophia, București, 2006
45. De León, Luis – *I nomi di Cristo*, traduzione di Mario Di Pinto, Giulio Einaudi editore, Torino, 1997
46. Levi, Carlo – *Cristos s-a oprit la Eboli*, traducere de Mia Constantinescu-Iași, prefață de Romul Munteanu, Editura pentru literatură, București, 1963;
47. Mailer, Norman – *Evangelhia după Fiul*, traducere din limba engleză de Irina Horea, Editura Polirom, Iași, 2006
48. Marino, Adrian – *Comparatism și teoria literaturii*, traducere de Mihai Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 1998
49. Idem – *Hermeneutica ideii de literatură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987
50. Matsoukas, Nikolaos – *Istoria filosofiei bizantine*, traducere de Constantin Coman și Nicușor Deciu, Editura Bizantină, București, s. a.
51. Meyer, Marvin – *Maria Magdalena în evanghelii și texte apocrife. Tradiția secretă a Mariei Magdalena, însoțitoarea lui Iisus*, traducere din limba engleză Adriana Bădescu, Editura Nemira, București, 2008

52. Miccinesi, Mario – *Invito alla lettura di Carlo Levi*, Mursia, Milano, 1973
53. Mondin, Battista - *La secolarizzazione: morte di Dio?*, Borla editore Torino, 1969
54. Idem – *Le cristologie moderne*, Edizione Paoline, 1976
55. Nellas, Panayotis – *Omul – animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie ortodoxă*, ediția a II-a, Studiu introductiv și traducere: diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 1999
56. Pageaux, Daniel-Henri – *Literatură generală și comparată*, traducere de Lidia Bodea, cuvânt introductiv de Paul Cornea, Editura Polirom, 2000
57. Pannenberg, Wolfhart – *Il destino dell'uomo. Umanità, elezione e storia*, traduzione di Margherita Dequal, Editrice Morcelliana, Brescia, 1984
58. Papini, Giovanni – *Un om sfârșit*, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, prefață de Edgar Papu, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969
59. Idem – *Viața lui Iisus*, traducere Alexandru Marcu, prefață Alberto Castaldini, Editura Pergamon, Bistrița, 2007
60. Păcurariu, Dimitrie – *Teme, motive, mituri și metamorfoza lor*, Editura Albatros, București, 1990
61. Pelikan, Jaroslav – *Credo. Ghid istoric și teologic al crezurilor și mărturisirilor de credință în tradiția creștină*, traducere Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2010
62. Idem - *Iisus de-a lungul secolelor. Locul lui în istoria culturii*, traducere din engleză de Silvia Palade, Editura Humanitas, București, 2000
63. Idem – *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. I: *Nașterea tradiției universale (100-600)*, traducere de Silvia Palade, Editura Polirom, Iași, 2004
64. Idem – *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. II: *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, traducere și note de pr. prof. Nicolai Buga, Editura Polirom, Iași, 2005
65. Idem – *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. III: *Evoluția teologiei medievale (600-1300)*, traducere de Silvia Palade, Editura Polirom, Iași, 2006
66. Idem – *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. IV: *Reformarea Bisericii și a dogmei (1300-1700)*, traducere și note de Silvia Palade și Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, Iași, 2006
67. Idem – *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, vol. V: *Doctrina creștină și cultura modernă (de la 1700)*, traducere și note de Mihai-Silviu Chirilă, Editura Polirom, 2008

68. Piñero, Antonio - *L'altro Gesù. Vita di Gesù secondo i Vangeli apocrifi*, traduzione di Gabriella Zucchi, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1996
69. Pleșu, Andrei - *Despre îngeri*, Editura Humanitas, București, 2003
70. Popper, Karl R – *Logica cercetării*, studiu introductiv și note de Mircea Flonta, traducere de Mircea Flonta, Alexandru Surdu și Erwin Tivig, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981
71. Rahner, Hugo – *Miti greci nell'interpretazione cristiana*, traduzione di Luciano Tosti, introduzione all'edizione italiana di Vincenzo Cilento, Società editrice il Mulino, Bologna, 1971
72. Randel, Helms – *Evangheliile între istorie și ficțiune*, traducere de N.I. Mariș, Editura Scripta, București, 1997
73. Rădulescu, Mihaela Șt. – *Metodologia cercetării științifice. Elaborarea lucrărilor de licență, masterat, doctorat*, ediția a II-a revizuită și adăugită, EDP, 2011
74. Renan, Ernest – *Viața lui Isus*, traducere de J. Leonard, Editura AMB, București, 1991
75. Roudinescu, Elisabeth – *De la Sigmund Freud la Jacques Lacan. Istoria psihanalizei în Franța*, selecția textelor, traducere, note și postfață de G. Brătescu, Editura Humanitas, București, 1995;
76. Rusu, Liviu – *Eseu despre creația artistică. Contribuție la o estetică dinamică*, studiu introductiv de Marian Papahagi, traducere din limba franceză de Cristina Rusu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989
77. Sarduy, Severo – *De donde son los cantantes*, Cátedra, Madrid, 2005; Edición de Roberto González Echevarría
78. Saramago, José – *Eseu despre orbire*, traducere și prefață de Mioara Caragea, Editura Polirom, Iași, 2008
79. Idem – *Evanghelia după Isus Cristos*, traducere și postfață Mioara Caragea, Editura Polirom, Iași, 2003
80. Idem – *Romanzi e racconti*, a cura di Paolo Collo, con un saggio introduttivo di Luciana Stegagno Picchio, traduzione di Rita Desti, Arnoldo Mondadori Editore S.p.A., Milano, 1999
81. Idem – *Quaderni di Lanzarote*, a cura di Paolo Collo, traduzione di Rita Desti, Einaudi, Torino, 2010
82. Idem – *Toate numele*, traducere din limba portugheză și postfață de Mioara Caragea, Editura Polirom, Iași, 2008

83. Schmitt, Eric-Emmanuel – *Evanghelia după Pilat*, traducere din franceză de Alexandra Medrea, Editura Humanitas, București, 2005
84. Sterea, Tache – *Teologie dogmatică și simbolică*, vol. I, Editura Institutului Public și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003
85. Tristan, Frédérick – *Primele imagini creștine. De la simbol la icoană (sec. II - VI)*, traducere de Elena Buculei și Ana Boroș, Editura Meridiane, București, 2002
86. Vartic, Ion – *Bulgakov și secretul lui Koroviev. Interpretare figurală la „Maestrul și Margareta”*, ediția a II-a adăugită, Editura Polirom, Iași, 2006
87. Velculescu, Cătălina – *Nebuni întru Hristos*, Editura Paideia, 2008
88. Voia, Vasile – *Comparatism și germanistică*, Editura Ideea europeană, București, 2008
89. Idem – *Literatura comparată. Principii teoretice și studii aplicative*, Editura Noi, Giula, 1998
90. Idem – *Tentația limitei și limita tentației*; Editura Ideea europeană, 2010
91. Wunenburger, Jean-Jacques – *Imaginarul*, traducere de Dorin Ciontescu-Samfireag, ediție îngrijită de Ionel Bușe, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2009
92. Idem – *Sacrul*, traducere, note și studiu introductiv de Mihaela Căluț, postfață de Aurel Codoban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000;
93. Idem – *Viața imaginilor*, în românește de Ionel Bușe, Editura Cartimpex, Cluj, 1998
94. ****Apocalypse apocrife ale Noului Testament*, traducere și îngrijire ediție de Gheorghe Fedorovici și Monica Medeleanu, Editura Herald, București, 2007
95. ****Arta Renașterii*, traducere din limba engleză: Delia Radu, Editura Aquila `93, Oradea, 2007
96. ****Bible et Imaginaire*, nr. 11, vol. coordonat de Danièle Chauvin, Centre de Recherche sur L'Imaginaire, Université Stendhal, Grenoble, 1991
97. *** *Bible&Mithes*, diretrice de publication: Danièle Chauvin, Centre de Recherche sur L'Imaginaire, Université Stendhal, Grenoble, 1992, Numero 12
98. ****Caietele Echinoc - vol. 12: Imaginarul religios*, coordonator Corin Braga, Centrul de Cercetare a Imaginarului, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007
99. ****Concepte și metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma – volum coordonat de Corin Braga*, Editura Polirom, Iași, 2007

100. ****Două apocrife intertestamentare: Apocalipsa lui Ilie. Apocalipsa lui Avraam*, studiu introductiv, traducere și note de pr. Penaus Onișor, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2005
101. ****Evanghelii apocrife*, traducere, studiu introductiv, note și prezentări de Cristian Bădiliță, ediția a IV-a adăugită, Editura Polirom, Iași, 2007
102. *** *Evanghelii gnostice*, Editura Herald, București, 2007
103. ****Iconografia e arte cristiana*, diretto da Liana Castelfranchi, Maria Antonietta Crippa, a cura di Roberto Cassanelli, Elio Guerriero, vol I, San Paolo, 2004
104. ****Incursiuni în imaginar – Imaginarul religios în literatură*, nr. 3, vol. coordonat de Mircea Braga, Editura Imago, Sibiu, 2009
105. *** *José Saramago – Il bagaglio dello scrittore*, a cura di Giulia Lanciani, Bulzoni Editore, Roma, 1996 *** *Caietele Echinox*, vol 5: *Geografii simbolice*, coordonator Corin Braga, Centrul de Cercetare a Imaginarului, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2007
106. ****Marele Inchizitor*. Dostoievski – lecturi teologice (Konstantin Leontiev, Vladimir Soloviov, Vasili Rozanov, Serghei Bulgakov, Nikolai Berdiaev, Semion Frank), traducere, prefață și note de Leonte Ivanov, Editura Polirom, Iași, 1997
107. ****Masterworks of Russian Painting from Soviet Museums*, Aurora Art Publishers, Leningrad, 1989
108. ****Semne și simboluri*, Editura Aquila '93, Oradea, 1998
109. <http://baroque-identities.mcgill.ca/materials.2.html>: Sophie Bégin – *Sarduy y De donde son los cantantes: la acumulación verbal y el artificio kitsch como pincipios ideológicos de la escritura neobarroca*; 29.11.2011; 16:30
110. <http://www.contrafort.md/old/2003/101-102/525.html>: Studiu - Eugenia Bojoga – „*Imitatio christi*” în literatură; 9.12.2010, 14:25.
111. <http://www.crestinortodox.ro/credinta/a-nebun-pentru-hristos-69887.html>; 6.01.2012, 09:15
112. <http://www.phantasma.ro/caiete/caiete/caiete6/11.html>: Doru Pop – *Istoria culturală a vizualității într-o schiță analitică*; 25.07.2012; 15:35
113. <http://www.repubblica.it/speciale/2002/novecento/idee/17.html>; 16.03.2011; 18:05
114. http://ro.ortodoxwiki.org/Nebun_pentru_Hristos; 6.01.2012, 09:30
115. http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0718-22952007000100002&Ing=es&nrm=iso&tlng=es: Cristián Montes Capó – *Colibrí de*

Severo Sarduy: una expresión neobarroca y psicoanalítica del sujeto, în *Revista Chilena de literatura*, Abril 2007, Número 70, 39-56; 8.01. 2012; 15:25

116. http://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718-22012006000200015&script=sci_arttext:

Valeria de los Rios – La anamorfosis en la obra de Severo Sarduy, în *Alpha*, No. 23, Diciembre, 2006 (247-258); 8.01.2012; 16:00